

Epäily, skeptisismi ja arvostelmasta pidättäytyminen Descartesin *Mietiskelyissä*

Lectio praecursoria 19.2.2021

JAN FORSMAN

Elämme aikaa, jona saa olla entistä tarkkaavaisempi, mihin usko ja mitä voi pitää totena ja varmana tietona. Internet, ja erityisesti sosiaalinen media, mahdollistaa aikaisempaa helpommin harhatiedon ja disinformaation leviämisen joko hyväntahtoisten totuuden etsijöiden erehdyksestä tai, pahimmillaan, epämääräisempien tahojen tarkoituksellisesta harhauttamispyrkimyksestä. Ihmiset tuntuvat elävän eri ”todellisuuksissa” riippuen siitä, mitä he pitävät luotettavana tietolähteenä. Tästä on viime aikoina ollut varoittavia esimerkkejä, esimerkiksi Yhdysvaltain kongressitalon valloitus tämän vuoden tammikuussa. Tämä ohjaa meidät suhtautumaan epäilevästi, toisin sanoen skeptisesti, suurimpaan osaan havaitsemastamme informaatiosta. Meidän on nykyään lähes pakko omaksua skeptinen asenne tiedon valtamerta seilatessamme.

Filosofian historia tarjoaa meille useita esimerkkejä skeptisen ajattelun kehittämisestä ja kehityksestä. Siinä, missä nykyaikana niin sanottu arkipäiväinen skeptisismi suuntautuu lähinnä meille tarjottuihin kuvauksiin tiettyjen todellisuuden aspektien luonteesta (Jumalan olemassaolo, Raamatun luomiskertomus, ihmisen vaikutus ilmastonmuutokseen, kannibalististen poliitikkojen ilkeä maailmanlaajuinen suunnitelma tai tunnetun politiikan jakama väite maahanmuuttajien suurista

tuista), kohdistuu eräs tärkeä filosofisen skeptisismien juonne todellisuuteen itseensä: Voimmeko olla varmoja, että todellisuus on sellainen, millaisena se meille arkipäiväisesti ilmenee? Olisiko mahdollista, että koko ”todellisuutta” ei edes ole olemassa muualla kuin harhaantuneissa käsityksissämme? Tämä jälkimmäinen vaihtoehto, jota itse kutsun *vahvaksi ulkomaailma-skeptisismiksi*, on tullut tunnetuksi erityisesti varhaismodernilla ajalla eläneen ranskalaisen filosofin René Descartesin (1596–1650) myötä.

Väitöskirjassani tutkin Descartesin skeptisismiä tämän tunnetuimmassa teoksessa *Mietiskelyjä ensimmäisestä filosofiasta*, josta käytän lyhennettä *Mietiskelyt*. On kuitenkin hyvä tarkentaa, että Descartes itse ei ollut skeptikko; hänen metafyyysiset ja epistemologiset päämääränsä ovat antiskeptiset. Tästä huolimatta puhuminen Descartesin kartesiolaisesta skeptisismistä on perusteltua hänen *Mietiskelyissä* kyseisten päämäärien saavuttamiseksi käyttämänsä globaalin ja radikaalin skeptisen vaiheen nojalla.

Väitöskirjani tarkastelee Descartesin skeptisismiä kahta historiallista traditiota, filosofista skeptisismiä sekä Aristoteelista skolastiikkaa, vasten. Descartesin filosofiaa on tutkittu näitä traditiota vasten aikaisemminkin, mutta harvoin samalla kertaa. Aikaisempi kirjallisuus on tyypillisesti keskittynyt joko Descartesin metafyyysisen kokonaisprojektin ja havaintoteorian tulkintaan skolastiikkaa vasten tai skeptisen epistemologian ja epäilyn metodin tarkasteluun skeptisismien historiaa vasten. Usein tarkoitus on ollut erottaa Descartes aikaisemmasta skeptisestä traditiosta tai jopa kyseenalaistaa hänen yhteytensä siihen. Tiedetyt tulkinnat ovat myös korostaneet Descartesin ja skolastisen filosofian välistä eroa.

Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että nämä metafyyysiset ja epistemologiset päämäärät eivät ole erillisiä vaan lomittuvat vahvasti toisiinsa. Samoin Descartesin käyttämä skeptisismi pyrkii kumoamaan sekä Aristoteelisen että skeptisen tradition. Ymmärtääksemme Descartesin käyttämää skeptisismiä, niin kutsuttua epäilyn metodia, meidän on tarkasteltava sitä näitä molempia historiallisia konteksteja vasten.

Kolmas tärkeä konteksti, jota vasten tutkimukseni Descartesin *Mietiskelyt* asettaa, on meditatiivisen harjoituksen historiallinen genre. Viimeaikainen tutkimus on osoittanut, että henkiset ja kognitiiviset harjoitukset olivat yleinen kirjallisuuden lajityyppi 1500–1600-luvuilla erityisesti uskonnollisina harjoitteina. Ne tarjosivat myös syvempää itsetuntemusta ja ymmärrystä harjoittajan omasta tiedollisesta paikasta matkalla lähempään yhteyteen Jumalan kanssa. Descartesin *Mietiskelyt* on selvästi kirjoitettu osana tätä mietiskelytraditiota, minkä johdosta on myös tärkeää ottaa siinä esitetty skeptinen kognitiivinen harjoitus vakavasti. Yleisesti Descartesin käyttämä skeptisismimuoto, epäilyn metodi, on ymmärretty metodina, jossa ensin epäillään kaikkia uskomuksia ja hylätään niistä ne, joita voi perustellusti epäillä, minkä jälkeen Descartesin mukaan pystytään saavuttamaan varmaa tietoa. Epäilyn metodi olisi täten kaiken epäiltävän hylkäävää, ja epäily olisi pelkästään puhtaan teoreettinen ajatuskoe, johon ei suhtauduta vakavasti ja josta Descartes itsekkin luopuu varsin nopeasti. Asettamalla Descartesin teoksen historiallista traditiota vasten ja ottamalla epäilyn vakavasti tärkeänä osana tällaista meditaatioharjoitusta tutkimukseni osoittaa, ettei kyseinen epäily ole pelkästään välineellistä tai teoreettista vaan transformatiivinen prosessi varmuuden ja totuuden löytämiseksi. Skeptisismi ei ole *Mietiskelyissä* pelkkä ajatuskoe vaan vakava, meditatiivinen pyrkimys vastata ongelmiin, jotka Descartes kokee olennaisiksi, kuten mikä on todennukaisen havaintoaktin metafyyssinen pohja.

Aiempien uskomusten hylkäämisen, tai niiden epätotuuden hyväksymisen, sijaan luen *Mietiskelyjen* skeptisen metodin yleisenä *arvostelmasta pidättäytymisenä*. Arvostelmasta pidättäytyminen tarkoittaa, että mietiskelevä henkilö on tarkoituksellisesti ja keskittyneesti muodostamatta arvostelmia aiempien uskomusten – kuten uskomuksen aistivaikutelmien luotettavuudesta tai ulkomaailmaan olemassaolosta – puolesta tai niitä vastaan. Kontrastoin tätä meditatiivista arvostelmasta pidättäytymistä historialliseen skeptisismiin antiikin Kreikassa. Antiikin skeptikoille skeptisismi ei ollut henkilökohtaista, tukijankam-

mion yksinäisyydessä tehtyä pohdintaa vaan julkinen diskurssiivinen tapa tehdä elävää filosofiaa; skeptisismien tarkoitus oli pyrkiä hyvään, rauhalliseen ja moraaliseen elämään elämällä ilman uskomuksia ja arvostelmia. Johtavana ajatuksena on, että vastakkaiset uskomukset aiheuttavat kärsimystä ja levottomuutta ja ovat siten esteitä onnellisuudellemme. Muistelkaapa vaikka jotain teille lapsuudessa tärkeää käsitystä, vaikkapa jos lempiplaneettanne oli Pluto tai lempidinosauruksenne brontosaurus. Olisiko teille aiheutunut vastahakoisuutta ja mielihäiriöitä, jos olisitte saaneet tietää, että Pluto ei ole planeetta tai että dinosaurusta nimeltä "brontosaurus" ei ole koskaan ollut? Antiikin skeptikot pyrkivät välttämään tämänkaltaisista kontrarisuuksista syntyviä häiriöitä olemalla muodostamatta uskomuksia alkuunkaan. Erityisesti niin kutsutussa Pyrrhonistisessa skeptismissä tämä tapahtuu seuraavalla tavalla: Skeptikko huomaa kahden vaikutelman olevan vastakkaisia, esimerkiksi että pöytä näyttää pysyvän paikallaan selvin päin mutta huojuvan muutaman oluen jälkeen. Koska kumpikaan vaikutelma ei ole toista uskottavampi vaan perustelut molempien puolesta ovat yhtä vahvat, on seurauksena *isostheneia* eli tasapainotila. Tasapainotilasta johtuen skeptikko päätyy *epokhêseen* eli pidättäytyy arvostelmasta suuntaan taikka toiseen. Pidättäytymisestä puolestaan seuraa mielenrauha, *ataraksia*.

Esitän, että toisin kuin hylkäävät ja teoreettiset tulkinnat olettavat, Descartesin epäilyn metodi emuloi tätä antiikin kaavaa arvostelmasta pidättäytymisestä tärkeällä tavalla. *Mietiskelyissä* esitetyt kuuluisat skeptiset skenaariot unennäkemisestä ja mahdollisesta jumalaisesta petoksesta tarjoavat perusteita epäilylle. Kun epäilyn perusteet ovat yhtä vahvat kuin uskomisen perusteet, tahto päätyy indifferenttiin tasapainotilaan. Tässä tilanteessa ainoa epistemoisesti turvallinen ratkaisu virheiden välttämiseksi on Descartesin mukaan arvostelmasta pidättäytyminen – tila, jota kutsun *muunnelmaksi pyrrhonistisesta epokhêsta*. Myöhemmin havaitsemme oman olemassaolomme niin vakuuttavaksi, että tasapainotila ei säily, mikä kiteytyy Descartesin kuuluisimmassa lauseessa "Ajattelen, siis olen". Tällöin saa-

vutamme alustavan kognitiivisen varmuuden omasta itses-
tämme ja ajattelustamme, mutta pidättäydymme edelleen kai-
kista muista arvostelmista. Tätä jälkimmäistä tilaa kutsun *karte-
siolaiseksi epokhêksi*.

Descartesin esittelemä radikaalin skeptinen meditaatiohar-
joitus saattaa tuntua meistä nykyään vieraalta. Skeptiset ske-
naariot siitä, että tämän lektion kirjoittamisen sijaan näenkin
mahdollisesti vain unta sen kirjoittamisesta tai saatan olla jon-
kin jumalolennon tai demonin petoksen kohteena, eivät tunnu
meistä kovin vakuuttavilta tai olennaisilta. Samoin on Descar-
tesin tarjoaman tieteen perustan laita. Nykyajan epistemologia-
kin on hyvin mielin asettanut tiedon riman alemmaksi kuin
Descartes. Tästä huolimatta sekä skeptisimin historia yleisesti
että Descartesin käyttämä skeptisismi erityisesti kykenevät yhä
tarjoamaan apuvälineitä nykylukijalle. Ne tarjoavat kriittistä
ajattelua, tervettä kyseenalaistamista ja motivaatiota astua askel
taaksepäin ja tarkastella asiaa useammalta kantilta. Päätän tä-
män lektion Mark Knopflerin sanoin: "There's so many diffe-
rent worlds, so many different suns, and we have just one world,
but we live in different ones."

Tampereen yliopisto

